

«Червона вітальня»
в особняку Ханенків.
Фото Ігоря Окуневського

WONDROUS ANCIENT WORLD

OLEKSANDRA SAKORSKA, *Senior Research Officer,
Bohdan and Varvara Khanenko National Museum of Art*

The article deals with decorative compositions by Wilhelm Kotarbiński in the interior of the Bohdan and Varvara Khanenko National Museum of Art, a former mansion of a Kyiv patron and collector couple. The author analyzes all 24 works of the master, located on the ceiling of the “Red Living Room”, in the upper register of the walls and above the door, and points to visual sources (photographs, illustrations in books and exhibition catalogues) that the artist could have used during his work.

ЦЕЙ ДИВНИЙ ДАВНІЙ СВІТ

ОЛЕКСАНДРА САКОРСЬКА,

*старший науковий співробітник Національного музею мистецтв
імені Богдана та Варвари Ханенків*

Поляку Вільгельмові Котарбінському судилося прожити в Києві чимало років. Це місто принесло йому справжню славу, але згодом ім'я художника загубилося серед більш відомих «соборян» і «припало пилом» у недосліджених особняках кінця ХІХ століття. Останнім часом історики та мистецтвознавці відкривають цю завісу непам'яті, вивчаючи документи, живописні та графічні твори митця і повертаючи його спадщину в культурний контекст епохи¹. Однією з таких розвідок є пропонована стаття, присвячена декоративним композиціям Котарбінського в інтер'єрі Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків — колишнього особняка подружжя.

До Києва Котарбінський приїхав цілком сформованим художником, маючи за плечима навчання у Варшавській школі рисунка, римській Академії Святого Луки та досвід участі у великих виставках. Життя в Італії подарувало йому можливість удосконалити свою майстерність, насититися місцевою класикою й духом давнини, уловити тенденції відтворення античного минулого в сучасному живописі. Але якщо до приїзду в Київ Котарбінського знали

тільки як автора станкових картин, то робота у Володимирському соборі розкрила ще одну грань його обдаровання. Саме тут він прославився як художник-монументаліст, тож не дивно, що місцеві підприємці, меценати й знавці старовини прагнули долучити Котарбінського до художнього оздоблення своїх помешкань. Зокрема, він виконав декоративні панно для будинку Николи Терещенка на Бібіковському бульварі (нині бул. Т. Шевченка, 12; Національний

музей Тараса Шевченка) та прикрасив «Червону вітальню» в особняку Богдана та Варвари Ханенків на вулиці Олексіївській (тепер Терещенківська, 15).

Цей будинок у стилі ренесансного палаццо був зведений в 1887–1888 роках², а впродовж двох наступних років під керівництвом самого Ханенка тривали роботи в інтер'єрах³. Цікаво, що оформити новий особняк він запросив ще одного «соборянина» — Михайла Врубеля, котрий виконав плафон у «Дельфтській ідальні» та декоративний фриз із написом-девізом над парадними сходами.

Отже, «Червона вітальня». Її стелю оздоблено великими панно та живописними композиціями у заглибленнях, відокремлених одна від одної темними профільованими рамами; стіни вкрито червоним штофом із «гранатовим візерунком», запозиченим італійцями зі Сходу; верхній регістр стін прикрашено тематичними фризівими композиціями, у дві з котрих делікатно вписані овальні десюдепорти в багатому різьбленому обрамленні. Інтер'єр кімнати, як і всього особняка, вирішено в дусі історизму, розповсюдженого в європейському мистецтві середини — кінця XIX століття. Для цього напряду були характерні різноманітні культурні ремінісценції, звертання до давніх подій та пам'яток минулого, використання елементів історичних стилів у спорудах чи окремих приміщеннях. І хоч історизм як напрям проіснував досить недовго, саме його принципи вторували шлях модерну та символізму. Так званий історичний світогляд збуджував інтерес до подорожей та відкриття екзотичних культур і разом з цим стимулював розвиток

археології, наукові дослідження, колекціонування та вивчення творів мистецтва⁴.

Перед Вільгельмом Котарбінським як декоратором «Червоної вітальні» постало непросте завдання: поєднати власні композиції з центральним панно на стелі, яке безперечно є домінантою приміщення. Ідеться про твір Ганса Макарта «Амурчата, що бавляться», придбане Богданом Ханенком у Відні. Складність полягала й у тому, що свої історичні оповіді на стінах Котарбінський мусив «вкласти» у специфічний фризівий формат, що мав певні обмеження і до того ж переривався в декількох місцях декоративними елементами, що були частиною оздоблення дверних отворів.

АМУРИ ТА КВІТИ

Почнімо з композицій, розміщених на стелі обабіч центрального фрагмента. Як і Макарт, Котарбінський обирає для них золоте тло, що надає зображенню об'ємності та робить виразнішими контурні лінії. Привертають увагу вправний малюнок, складні й водночас природні пози амурів, майстерно вписаних у заданий формат, їхні обличчя з цілком людськими емоціями. Іноді на золоте тло «пробивається» тонка гілочка, яка в обізнаного глядача викликає асоціацію з китайською художньою традицією. А шість вузьких квіткових картин, розташованих з двох інших боків центрального панно, нагадують своєю формою, лаконічним рисунком і поєднанням рослин і метеликів далекосхідні сувої.

В. Котарбінський. Панно з амурами та квітами на стелі «Червоної вітальні». Фото Ігоря Окуневського

В. КОТАРБІНСЬКИЙ. Панно з амурами та квітами на стелі «Червоної вітальні». Фото Ігоря Окуневського

В. КОТАРБІНСЬКИЙ. Панно з метеликами та квітами на стелі «Червоної вітальні». Фото Ігоря Окуневського

В. Котарбінський. Фриз «Алегорія країн Сходу» на західній стіні «Червоної вітальні». Фото Ігоря Окуневського

«АЛЕГОРИЯ КРАЇН СХОДУ»

Фризова частина декору «Червоної вітальні» складається із зображень чотирьох цивілізацій Стародавнього Світу. На західній стіні над вікном розміщено композицію «Алегорія країн Сходу». Нещодавно вдалося з'ясувати її конкретний топографічний мотив.

Споруда в центрі має певні риси подібності з храмом Преахкхан у Камбоджі, зведеним близько XI століття. Котарбінський ретельно відтворив три його шишкоподібні башти та істот, що тримають змія Васуکی (в індуїзмі — величезний багатоокий і багаторотий змія, володар нагів). Французькі дослідники відкрили Преахкхан у другій половині XIX століття, і оскільки Камбоджа була протекторатом Франції, для європейців він став одним із символів східної культури.

Намагаючись знайти джерела, якими надихався Котарбінський, ми занурилися в історію появи зображень цієї та інших пам'яток Індокитаю в Європі. Чи не вперше храм Преахкхан замалював французький дослідник, мандрівник і художник Луї Деллапорт, відвідавши Камбоджу з експедицією 1866–1868 років. Згодом він опублікував книгу з усіма своїми акварелями⁵, а трохи раніше за його малюнками було споруджено гіпсову модель комплексу Ангкор (частиною якого є храм Преахкхан). У 1878-му цю модель представили в паризькому Етнографічному музеї Трокадеро на виставці, присвяченій французьким східним колоніям⁶, а ще за три роки французький митець Еміль Сольді відтворив її у гравюрі, популяризуючи в такий спосіб кхмерське мистецтво⁷.

Найімовірніше, працюючи над фризом «Алегорія країн Сходу», Вільгельм Котарбінський скористався

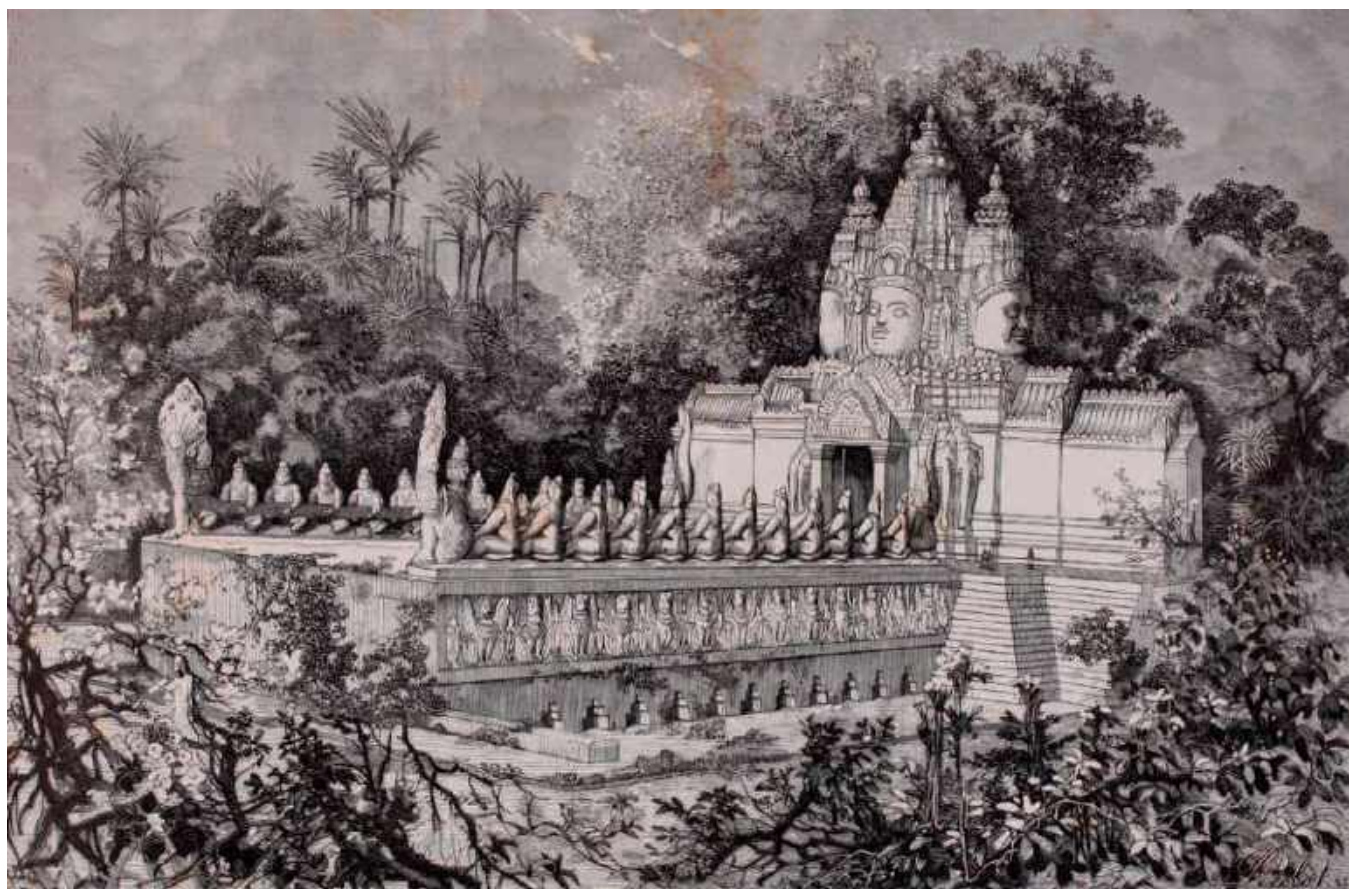
Храм Преахкхан у Камбоджі. Сучасний вигляд

*Модель комплексу Ангкор на паризькій
Всесвітній виставці 1878 року*

*Огорожа храму Преахкхан в експозиції Музею Трокадеро.
Фото з каталогу паризької Всесвітньої виставки 1878 року*

Гравюра з зображенням храму Преахкхан у книзі Еміля Сольді. 1881 рік

В. Котарбінський. Фриз «Алегорія Давнього Єгипту» на східній стіні «Червоної вітальні». Фото Ігоря Окуневського

саме гравюрою з видання Сольді чи фотографією з каталогу виставки в Парижі. Художник міг бачити їх у зібранні своїх покровителів і замовників, бо відомо, що Ханенки, як і Терещенки та Прахови, багато подорожували світом і мали у своїх бібліотеках чимало іноземних видань.

«АЛЕГОРІЯ ДАВНЬОГО ЄГИПТУ»

Композиція розташована на протилежній стіні, над широким дверним отвором, крізь який входять до «Червоної вітальні». У цьому сюжеті образом-символом Стародавнього Єгипту — колиски цивілізації — став для Котарбінського храм бога Гора в Єдфу. Величне творіння давньоєгипетської архітектури, наново відкрите 1860 року, було зафіксовано на фотографіях — ще досить рідкісних і цінних у ті часи. Можливо, Котарбінський бачив ці знімки у когось

із знайомих, або у Прахова, адже Адріан Вікторович не просто цікавився цією темою, а був визнаним фахівцем, автором ґрунтовного дослідження «Зодчество давнього Єгипту», що принесло йому 1879 року звання доктора теорії та історії мистецтв⁸.

Крім того, Вільгельмові Котарбінському могли бути доступні фотографії єгипетського павільйону на паризький Всесвітній виставці 1867 року, який мав назву «Храм Хатор» (Le temple d'Athor), але насправді поєднав у собі елементи кількох єгипетських споруд, у тому числі храму в Єдфу.

Ще одне джерело, яким міг скористатися художник, — збірка спостережень і досліджень «Опис Єгипту», що побачила світ 1809 року⁹. Це фундаментальне видання стало результатом праці понад 160 вчених, близько 2 000 художників і граверів, котрі супроводжували Наполеона та його армію в Єгипетському поході 1798–1801 років.

Храм Гора в Едфу. Фото 1880-х років

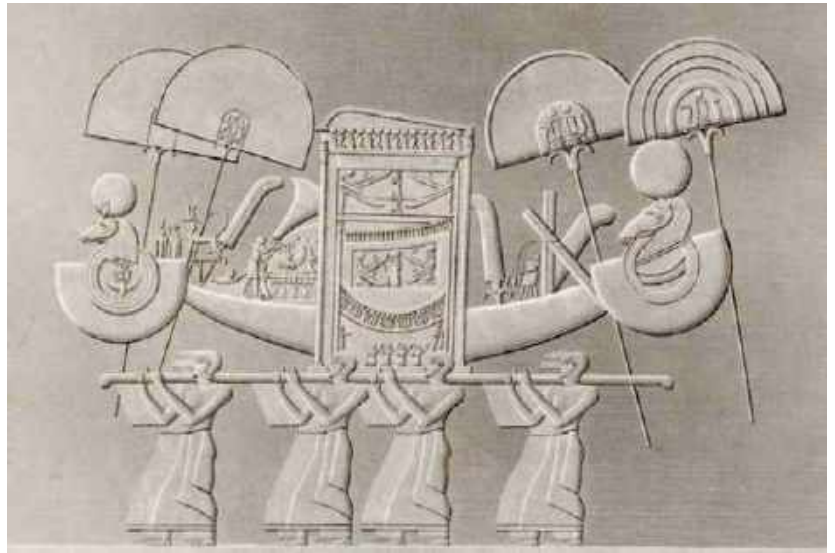

Єгипетський павільйон «Храм Хатор» на паризькій Всесвітній виставці 1867 року

Храм Гора в Едфу. Сучасні фото

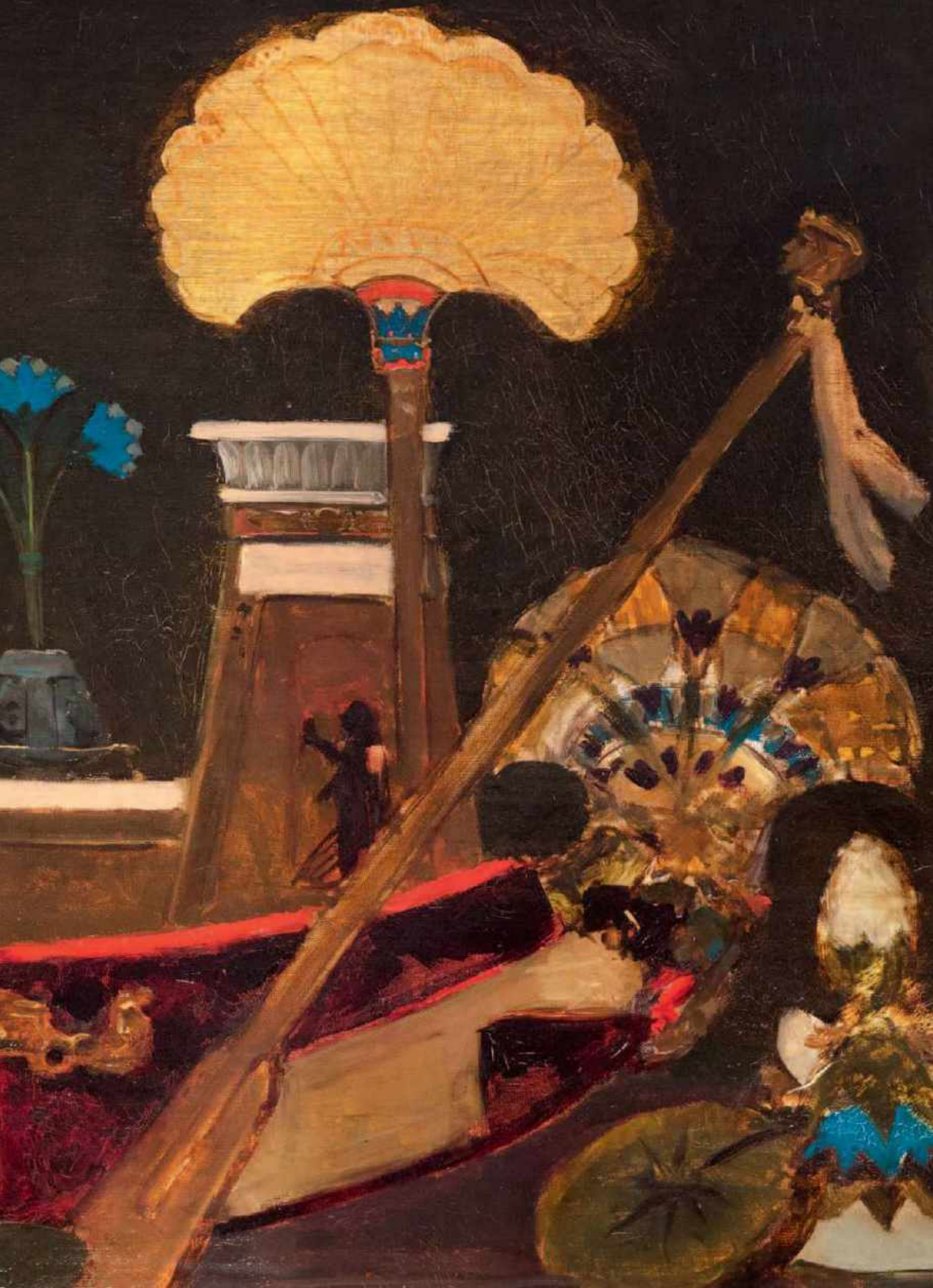
Ілюстрації з видання «Description de l'Égypte». Paris, de l'Imprimerie impériale, 1809

Сцена поклоніння: права частина фриза «Алегорія Давнього Єгипту». Фото Ігоря Окуневського

Атрибути влади фараона: ліва частина фриза «Алегорія Давнього Єгипту». Фото Ігоря Окуневського

В. КОТАРБІНСЬКИЙ. Фриз «Алегорія Давньої Греції» на південній стіні «Червоної вітальні».
Фото Ігоря Окуневського

Храм Ніки Аптерос. Фото 1880 року

Елементи іонічного ордеру та зразки будівель. Ілюстрація з видання:
Menge R. Bilderatlas zur Einführung in die antike Kunst. Leipzig, 1880

«АЛЕГОРІЯ ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ» ТА «АЛЕГОРІЯ ДАВНЬОГО РИМУ»

Ці композиції прикрашають відповідно південну та північну стіни «Червоної вітальні». На відміну від «Алегорії країн Сходу» та «Алегорії Давнього Єгипту», тут немає симетрії, живописна «розповідь» розгортається вільно, а персонажі згруповані так, щоб дати можливість глядачеві помилуватися чарівним красвидом.

Нема сумніву в тому, що Котарбінський, який майже 20 років прожив у Римі, знався на Античності. І хоча його образи мають романтизований, властивий історизму характер, у певних деталях художник прагнув бути точним.

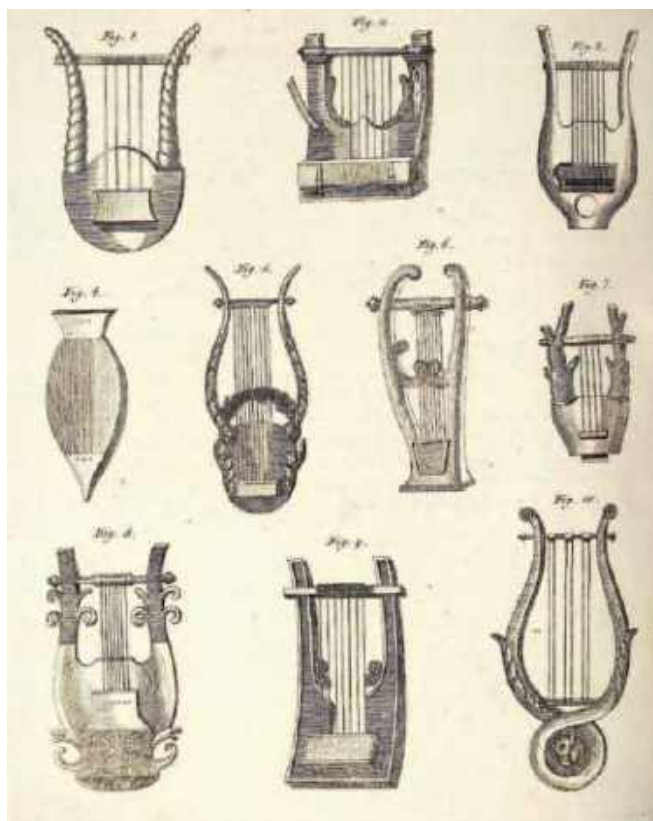
Відтворюючи елементи давньогрецької архітектури, Котарбінський, очевидно, орієнтувався на храм Ніки Аптерос на Акрополі. Зведений близько 420 року до н. е. та реконструйований у XIX столітті, він до сьогодні є одним з класичних зразків іонічної архітектури.

Звертаючись до теми Античності, художник не покладався лише на свої римські враження та засвоєні під час навчання знання, а уточнював необхідні деталі в книгах, зокрема зібраних у бібліотеках Богдана Ханенка та Адріана Прахова¹⁰.

Видання другої половини XIX століття містили багато чорно-білих і кольорових таблиць зі зразками споруд різного призначення та елементами різних архітектурних ордерів, прориси орнаментів з прикладами застосування в зодчестві та вжитковому мистецтві. І так само детально розглядалося

Літографія зі зразками давньогрецьких орнаментів. Видавець: Prang & Company, fine art publishers [cards and prints]. Boston, 1874–1880

Античні музичні інструменти. Ілюстрація з видання: Bertuch F. J. Bilderbuch für Kinder. Weimar, 1802

В. КОТАРБІНСЬКИЙ. Фриз «Алегорія Давнього Риму» на північній стіні «Червоної вітальні». Фото Ігоря Окуневського

Давньоримські жертвовники. Ілюстрація з видання: Hottenroth F. *Trachten, Haus-, Feld- und Kriegsgeraethschaften der Voelker alter und neuer Zeit.* Stuttgart, 1884

Зразки давньоримського вбрання. Ілюстрація з видання: Hottenroth F. *Trachten, Haus-, Feld- und Kriegsgeraethschaften der Voelker alter und neuer Zeit.* Stuttgart, 1884

Фрагменти фризів «Алегорія Давньої Греції» та «Алегорія Давнього Риму». Фото Ігоря Окуневського

в них зачіски, одяг, взуття, прикраси, зброю, захисну амуніцію та багато іншого. Скажімо, на одній з літографій бачимо високий жертвник, або вівтар, де приносили ритуальні жертви язичеським богам. Як і на фризі «Алегорія Давнього Риму», він прикрашений гірляндами, але в цілому його декор значно багатший. Звернімо також увагу на одного з героїв «Алегорії Давньої Греції», що тримає в руках кіфару — античний струнний щипковий інструмент, під звуки якого зазвичай співали свої епічні вірші

аеди. Цікаво, що Котарбінський зобразив чотири-струнну кіфару, поширену до VII ст. до н. е., адже згодом кількість струн збільшилася до семи, а потім і до вісімнадцяти. Згідно з давньогрецьким міфом, саме на такій кіфарі з чотирма золотими струнами грав син Зевса та фіванської царівни Антіопи — Амфіон¹¹. Можливо, цю інформацію Котарбінський теж почерпнув із книг, і чи варто казати, яку цінність мали подібні видання для історичних живописців?¹²

В. Котарбинський. Десюдепорти «Горгона Медуза» та «Гіпно́с» у «Черво́ній віта́льні». Фото Ігоря Окуневського

«АЛЕГОРИЯ СНУ» ТА «АЛЕГОРИЯ СМЕРТІ»

Такі назви мають два овальні десюдепорти, розміщені навпроти один одного. На першому зображено голову Гіпноса (у давньогрецькій міфології — бог сну, брат бога смерті Танатоса та батько Морфея), на другому — так звану Медузу Ронданіні, образ якої було запозичено художником з видання 1888 року. Скульптура, створена близько I ст. н. е. на основі втраченого грецького оригіналу V або IV ст. до н. е., являє собою мармурову голову горгони Медузи, показану в момент перетворення огидної істоти на чарівну жінку з м'яким кучерявим волоссям замість змій. Цим образом свого часу захоплювалися митці-романтики, і не дивно, що Котарбінський, який прагнув бачити красу в усьому, звернувся до легендарного античного твору.

Усі 24 живописні композиції, що становлять оздоблення «Червоної вітальні», представляють Вільгельма Котарбінського як одного з найталановитіших людей своєї епохи, знавця давнини й тенденцій оздоблення сучасних йому приватних маєтків, художника, здатного на глибокі історичні інтерпретації. Зважаючи на те, що творчий спадок митця розпорошено між музеями та приватними зібраннями різних країн, а лівова частка його взагалі зникла, особливо цінними є монументально-декоративні роботи, котрі свідчать не тільки про майстерність Котарбінського як рисувальника та колориста, але також про його смак, відчуття стилю та широку ерудицію.

ПРИМІТКИ

¹ Дроботюк М. Вільгельм Олександрович Котарбінський (1849–1921) // Художня культура. Актуальні проблеми: науковий вісник. Ін-т проблем сучасного мистецтва НАМ України. Вип. 7. К., 2010; Добрян Д. Один из «соборян» // Антиквар. 2014. № 10 (86); Sosyk O. Trends in fine art, as exemplified by the legacy of W. Kotarbiński, and architecture of the late 19th and early 20th century // Przestrzeń Urbanistyka Architektura. 2019. № 1; Пелиховская А. Вильгельм Котарбинский: жизнь, эпоха, судьба наследия // Антиквар. 2020. № 1 (115).

² Кадомська М. Київ, Терещенківська, 15. Загадки розгадані та нерозгадані // Антиквар. 2020. № 1 (115).

³ Державна Третьяковська галерея. Фонд І.Є. Цветкова. № 14/155.

⁴ Власов В. Триада «историзм, стилизация, эклектика» и постмилленизм в истории и теории искусства // Архитектон: известия вузов (электронный научный журнал. 2018. № 3 (63).

⁵ Delaporte L. Voyage au Cambodge. L'architecture Khmer. Paris, 1880.

⁶ Див. також: Musée Guimet (Paris, France): Exposition temporaire au Musée Guimet. 27 mai – 31 juillet 1908. Catalogue. Paris, 1908. P. 1.

Медуза Ронданіні. Ілюстрація з видання: Yonge Ch. M. *A Pictorial History of the World's Great Nations: From the Earliest Dates to the Present Time. Vol. I. New York, 1882*

⁷ Soldi E. Les arts méconnus. Les nouveaux musées du Trocadéro. Paris: Ernest Leroux, 1881. P. 288.

⁸ Прахов. А. В. Критические наблюдения над формами изящных искусств. Зодчество древнего Египта. СПб.: Русское археологическое общество, 1880. Вып. 1.

⁹ Description de l'Égypte, ou Recueil des observations et des recherches qui ont été faites en Égypte pendant l'expédition de l'armée française, publié par les ordres de sa majesté l'empereur Napoléon le grand. Histoire naturelle. Tome premier. A Paris, de l'Imprimerie impériale. M. DCCC. IX.

¹⁰ Наприклад: Menge R. [Hrsg.]. Kunsthistorische Bilderbogen: Atlas zu den Grundzügen der Kunstgeschichte vom Altertum bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts. Leipzig, 1888.

¹¹ Ancient Greek and Roman musical instruments. Handcoloured copperplate engraving from Friedrich Johann Bertuch's Bilderbuch für Kinder (Picture Book for Children). Weimar, 1802.

¹² Hottenroth F. Le Costume, les Armes, les Bijoux, la Céramique, les Ustensiles, outils, objets mobiliers chez les Peuples Anciens et Modernes. Paris [1885–1890].